

ŠIUOLAIKINIO NUSIKALSTAMUMO SAMPRATOS PROBLEMA

Prof. habil. dr. Jūratė Galinaitytė

Dr. Tomas Rudzkis

Mykolo Romerio universiteto Viešojo administravimo fakulteto Kriminologijos katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas 271 46 18
Elektroninis paštas crimlogd@mruni.lt

Pateikta 2005 m. balandžio 6 d.

Parengta spausdinti 2005 m. rugsėjo 8 d.

Pagrindinės sąvokos: nusikalstamumas, kriminologijos teorijos, nusikalstamumo modeliavimas.

S a n t r a u k a

Nusikalstamumo nepavyksta išvengti nė vienai valstybei. Lietuvoje nusikalstamumas didėja, keičiasi jo struktūra ir kokybė. Užkirsti jam kelią trukdo tai, kad nusikalstamumas yra itin latentiškas, struktūriškai sudėtingas socialinis teisinis reiškinys. Tebėra diskutuotina ir nusikalstamumo samprata, jam būdingi požymiai. Taip yra dėl to, kad į šią problemą žiūrima iš įvairių pozicijų, paliečiant atskirus nusikalstamumo aspektus. Pateikti visiems priimtina bendrą nusikalstamumo sampratą labai keblu.

Naujasis Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas atskleidė nusikalstamos veiklos turinį, pateikė naują sąvoką „baudžiamasis nusižengimas“. Šios naujovės verčia keisti požiūrį į nusikalstamumą, jo požymius ir šio vientiso darinio susiformavimo ypatumus, šiam tikslui taikant matematinius modelius.

Per visą kriminologijos mokslo raidą buvo daugybė nusikalstamumo sampratų. Vieni autoriai jį apibūdina gana abstrakčiai, bendriausiais žodžiais, kaip „vieną iš visuomenės parametrų, charakterizuojančių socialinio mechanizmo būklę, jo sudėtingų dalių suderinamumą“ [1, p. 22], kiti – išsamiau, išskirdami atskirus nusikalstamumo požymius, pavyzdžiui, „nusikalstamumas – tai sąlyginai masinis, istoriškai kintantis socialinio, baudžiamojo–teisinio pobūdžio klasinės visuomenės reiškinys, susidedantis iš visumos nusikaltimų, padaromų tam tikroje valstybėje per tam tikrą laikotarpį“ [2, p. 1730]. Toks požiūris į nusikalstamumą ilgą laiką atsispindėjo daugelio mokslininkų darbuose, kriminologijos vadovėliuose.

Vakarų autorių kriminologijos darbuose nusikalstamumo samprata dažniausiai visai nepateikiama, gvildenami tik nusikalstamumo apskaičiavimo ir vertinimo klausimai [3; 10, p. 145]. Nusikalstamumas dažnai apibūdinamas kaip neigiamas reiškinys, visuomenėje vykstantis procesas, nenurodant konkretesnių jo požymių [4, p. 53]. Vokiečių kriminologas E. Buchgolcas nusikalstamumą apibrėžia kaip specifinę žmonių elgesio visuomenėje formą, turinčią socialiai neigiamą ir griauančią poveikį, pavaldžią bendriems socialinio gyvenimo dėsningumams [5, p. 144]. G. Kaiserio nuomone, nusikalstamumas yra baudžiamosios teisės uždraustų veiksmų suma. Tie veiksmai yra ypatingi teisės pažeidimai – nusikaltimai [6, p. 211]. Lenkų kriminologas J. Bafija pažymi, kad nusikalstamumas yra visuomeninis reiškinys, tikrovėje pasireiškiantis per atskirus nusikalstamo elgesio aktus, atitolinančius asmenį nuo socializacijos proceso [7, p. 25]. Visų šių autorių formuluojami nusikalstamumo apibrėžimai yra pernelyg abstraktūs. Vokiškame kriminologijos žinyne, skirtame teisininkams praktikams,

nėra net sąvokos „nusikalstamumas“, jame aprašomos tik atskiros nusikalstamumo rūšys [8, p. 244–255].

Kriminologijos literatūroje aprašytus įvairius požūrius į sąvoką „nusikalstamumas“ galima sąlyginai suskirstyti į tris grupes.

Pirmosios grupės kriminologų nuomone, nusikalstamumas yra visuomenei keliantis pavojų, nuo priimtų socialinių normų nukrypstantis elgesys [9, p. 18], kuris jungia visas nukrypimų nuo socialinių normų rūšis ir formas: narkomaniją, alkoholizmą, prostituciją, savižudybes ir pan. Sąvoka „nukrypstantis elgesys“ yra užsienio autorių vartojamos sąvokos „deviantinis elgesys“ sinonimas. Nukrypstančio elgesio teorija teigia, kad nusikalstamumas yra neatsiejama deviantinio elgesio dalis, nes juos nulemia bendri socialiniai determinantai, glūdinčys sudėtinguose visuomenės raidos prieštaravimuose, pavyzdžiui, tarp socialiai susiformavusių poreikių ir socialiai ribojamų galimybių juos patenkinti. Šie determinantai gali turėti įtakos ir nusikalstamumui. Kyla klausimas: ar deviantinis elgesys yra kriminologinio tyrimo objektas? Kriminologijos literatūroje įsitvirtinusi nuomonė, kad nenusikalstamas asocialus elgesys kriminologui svarbus tik tiek, kiek jis susijęs su nusikalstamumu.

Antrajai grupei priskirtini kriminologai, kurie sąvoką „nusikalstamumas“ supranta kaip socialinį ir baudžiamąjį-teisinį reiškinį, susidedantį iš įvairių nusikaltimų visumos, padarytų tam tikroje valstybėje arba jos dalyje per tam tikrą laikotarpį [10]. Tokios nusikalstamumo sampratos esminis požymis yra nusikaltimų visuma, jų suma. Taigi nusikalstamumas laikomas suminiu reiškiniumi. Atrodytų, kad tai yra paprastas nusikalstamumo apibrėžimas, todėl turėtų būti visiems priimtinas.

Įsigaliojusio 2003 m. gegužės 1 d. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 10 straipsnyje nurodomos dvi nusikalstamos veikos rūšys: nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai. Toliau gvildenant sąvokos „nusikalstamumas“ turinį ir esmę, užuot vartojus sąvoką „nusikaltimai“, vartojamas terminas „nusikalstamos veikos“. Nusikalstamumo apibrėžime vartojant tik sąvoką „nusikaltimai“, dalis baudžiamaisiais įstatymais uždraustų veikų būtų paliktos už nusikalstamumo sampratos ribų.

Jeigu pritarume antrosios grupės kriminologų nuomonei, tai nusikalstamumą turėtume apibrėžti kaip socialinį teisinį reiškinį, susidedantį iš nusikalstamų veikų (nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų) statistinės visumos. Tokiu atveju šis reiškinys įgytų jį sudarančių elementų savybes. Daugiausia dėmesio tokioje nusikalstamumo sampratoje būtų skiriama jo teisiniam apibrėžimui ir empiriniam aprašymui, bet neatskleistų nusikalstamumo, kaip socialinio reiškinio, esmės. Apibūdinant nusikalstamumą kaip nusikalstamų veikų sumą, reikėtų pripažinti, kad nusikalstamumas nuo nusikalstamos veikos skiriasi tik tuo, kad nusikalstama veika yra individualus aktas, o nusikalstamumas – tokių aktų statistinė visuma. Esant tokiai nusikalstamumo sampratai, kriminologija pakeičiama statistika bei psichologija, ignoruojamas nusikalstamumo kokybinis apibrėžtumas. Tokiu atveju galima daryti išvadą, kad tirti nusikalstamumą – reiškia tirti atskiras nusikalstamas veikas. Taip buvo nusistovėję daugelyje kriminologinių empirinių ir teorinių tyrimų. Analizuodami atskiras baudžiamąsias bylas ir asmenines nusikaltėlių ypatybes, atlikdami masines anketines apklausas, grupuodami gautus rezultatus, vertindami kiekybinių ir kokybinių požymių tarpusavio priklausomybę, kriminologai stengėsi susidaryti bendrą įspūdį apie nusikalstamumą, išsiaiškinti pagrindinius jo egzistavimo dėsningumus, nustatyti nusikalstamumo kitimo tendencijas ir net pateikti konkrečias kriminologines prognozes. Nusikalstamumo tyrėjai analizuodami atskiras nusikalstamas veikas ir jų rūšis susiduria su dideliais sunkumais. Norint nustatyti atskirų vienetų esmines savybes, būtina jas apibendrinti, tai yra atskirti tokias savybes, kurios priklauso reiškinį, procesų, poelgių visumai. Be to, apibendrinanti išvada gali būti nesusijusi su kiekvienu atskiru elementu. Pagal tikimybių teoriją tipines savybes galima atskleisti tik tuo atveju, jeigu analizei parinktas nemažai stebėjimo objektų skaičius, arba, kaip teigia matematikai, jeigu jį paklūsta didžiųjų skaičių dėsnio veikimui. Tik esant šiai sąlygai vienetuose užfiksuoti savybės ir dėsningumai yra paplitę tiriamuose reiškinuose, procesuose ir poelgiuose. Paklūstančios didžiųjų skaičių dėsnio visumos, kaip ir jose išskirti dėsningumai, vadinami statistiniais. Žvelgiant iš statistikos mokslo pozicijų galima tvirtinti, kad nusikalstamumas yra nusikalstamų veikų statistinė visuma.

Natūraliai kyla klausimas, kiek masiškai turi būti paplitusios nusikalstamos veikos, kad jų visumą būtų galima laikyti nusikalstamumu? Masiškumą, kaip kiekybinę nusikalstamumo ypatybę, apibrėžia du – teritorijos ir laiko – kriterijai. Taigi ar yra minimalūs reikalavimai teritorijai ir/arba laikui, kuriais apibotą nusikalstamų veikų imtį galėtume laikyti nusikalstamumu? Ar galima, pavyzdžiui, nagrinėti Lietuvos nusikalstamumo rodiklius 2004 m. spalio 15 d. 22.00–22.01 val., t. y. nusikalstamumu pripažinti per 1 min. Lietuvoje padarytų nusikalstamų veikų visumą (beje, šiuo metu Lietuvoje nusikalstamos veikos daromos vidutiniškai kas 7 minutes)? Atsakymai į šiuos klausimus yra svarbūs kriminologijos mokslui, nes leistų tiksliau apibrėžti tyrimo objekto – nusikalstamumo – ribas. Mūsų nuomone, negalima kalbėti apie nusikalstamumą kaip socialinį reiškinį, pasižymintį tam tikrais dėsningu-

mais ir kartu tirti taikant statistinius metodus, jeigu jį tesudaro tik kelios nusikalstamos veikos, nes masiškumo kriterijus netinka. Turėtų būti tam tikra šių veikų „kritinė masė“, kuri atskleistų atsitiktinumų dėsningumus. Šiuo atveju visiškai nesvarbu, dėl kokių priežasčių ši „kritinė masė“ susiformuoja: ar dėl to, kad nusikalstamumas nagrinėjamas gana didelėje teritorijoje, ar dėl to, kad nagrinėjamas gana ilgas laikotarpis. Ne teritorija ar laikotarpis nulemia nusikalstamų veikų visumos virtimą dėsningu socialiniu reiškiniu – turi būti toks masiškumą apibūdinantis laikotarpio ir teritorijos derinys, kuris užtikrintų nusikalstamų veikų „kritinės masės“ susidarymą. Būtent nusikalstamų veikų „kritinė masė“ turėtų būti indikatoriumi, nusakančiu, ar tiriamas nusikalstamumas, ar tik šiaip nusikalstamų veikų visuma, o teritorija ar laikotarpis – parametrais, kurių reikšmes modifikuojant galima pasiekti norimą rezultatą – tirti dėsningumais pasižymintį reiškinį.

Nusikalstamumo būklė, struktūra ir dinamika iš esmės galėtų būti analizuojamos nekeliant jokių papildomų reikalavimų „kritinei masei“. Šiuo atveju galima tik išreikšti abejones dėl tokios analizės tikslingumo – ar prasminga fiksuoti atsitiktinius reiškinius. Dinamikos tyrimo atžvilgiu, manytume, nagrinėjama problema yra daug aktualesnė. Juk negalima daryti pagrįstų išvadų apie nusikalstamumo tendencijas, neturint užtekinai tai pagrindžiančių duomenų, priešingu atveju kyla abejonių dėl tokio tyrimo išvadų patikimumo. Ar įmanoma nustatyti „kritinės masės“ kiekybinę išraišką? Vienareikšmiškai atsakyti į šį klausimą negalima. Pamėginsime pagrįsti šį požiūrį. Bet kokio, įskaitant ir kriminologinį, tyrimo išvadų patikimumas priklauso nuo rezultatų paklaidos, t. y. nuo to, kiek gauti rezultatai skiriasi nuo tikrosios tiriamų parametrų reikšmės. Kuo daugiau turima empirinių duomenų, tuo tikslesnius rezultatus galima gauti. Kitaip tariant, kuo didesnė tyrimo imtis, tuo mažiau tyrimo rezultatai (įverčiai) nukrypsta nuo tikrosios tiriamų parametrų reikšmės. Priimta nagrinėti nusikalstamumą valstybės arba didesnės jos teritorijos atžvilgiu per metus arba šiek tiek trumpesnį laikotarpį, t. y. pripažįstama, kad tokiu atveju galima paklaida nėra reikšminga ir, atitinkamai, gauti rezultatai laikytini patikimais. Taigi „kritinės masės“ kiekybinė išraiška tiesiogiai priklauso nuo paklaidos tolerancijos laipsnio. Kuo mažesnė leistina paklaida, tuo didesnė turėtų būti „kritinė masė“, ir atvirkščiai, nusikalstamumą galima tirti mažoje teritorijoje ir/arba per labai trumpą laikotarpį, tačiau šiuo atveju rezultatų paklaidos bus tokios didelės, kad nebus galima padaryti pagrįstų išvadų: arba rezultatų patikimumo lygmuo bus pernelyg mažas, arba patikimumo intervalai pernelyg dideli.

Įvertinti paklaidas (kurių tolerancijos laipsnis nulemia „kritinę masę“) taip pat nėra trivialus uždavinys. Šiam tikslui reikia sukurti teorinį modelį, aprašantį nusikalstamumą. Dinamikos, ypač tendencijų, tyrimuose gana paplitęs tiesinės regresijos modelis, todėl galima daryti prielaidą, kad šį modelį būtų galima taikyti ir nusikalstamumui Y aprašyti, kitaip tariant:

$$Y = f(X) + \varepsilon,$$

čia $Y: Y(t, u)$; t, u – parametrai, nusakantys teritoriją ir laiką,

$$X: X(t, u) = \begin{pmatrix} X_1 \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ X_d \end{pmatrix} - \text{nusikalstamumo determinantės,}$$

$f(X): f(X, \theta) = \theta_0 + \theta_1 X_1 + \dots + \theta_d X_d$ – nusikalstamumo determinantėms įtaką nusakanti funkcija,

$\varepsilon: \varepsilon(t, u)$ – Gauso nepriklausoma seka, nusakanti prielaidas dėl modelio tikslumo,

$$\theta: \theta(t, u) = \begin{pmatrix} \theta_0 \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ \theta_d \end{pmatrix} - \text{aprašo nusikalstamumo determinantėms poveikio laipsnį.}$$

Y galima perrašyti ir tokiu pavidalu: $Y = \theta X + \varepsilon$, o iš matematinių disciplinų žinoma, kad esant pakankamai dideliame stebėjimų (duomenų) skaičiui, dedamoji ε nedaro didelės įtakos rezultatų, gautų taikant tokį modelį, paklaidai, kitaip tariant, ji nėra esminė, o išvados apie koeficientus θ pri-

klauso nuo imties tūrio, t. y. nuo duomenų skaičiaus. Taigi „kritinės masės“ kiekybinė išraiška priklauso nuo to, kokių paklaidų neviršijant siekiama gauti išvadas apie tiriamą reiškinį. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad „dėsningumų“ atskleidimas esant didelėms paklaidoms iš esmės reiškia tik atsitiktinumų fiksavimą, nustatymą ir neturi jokios mokslinės vertės.

Kitas diskutuotinas klausimas susijęs su kai kurių kriminologų siūlymu į nusikalstamumo sąvoką įtraukti ne tik nusikalstamas veikas, bet ir jas padariusius asmenis. Tiksliau tariant, šis klausimas susijęs ne tiek su nusikalstamumo samprata, kiek su taip išplėstai suvokiamo nusikalstamumo tyrimo metodologija. Atsietai nagrinėjant nusikalstamų veikų požymius ir nusikaltėlių asmenybės savitumus, problemų neturėtų kilti, tačiau analizuojant šiuos dydžius kartu, pavyzdžiui, ieškant koreliacijų tarp tam tikroje teritorijoje per tam tikrą laiką registruotų nusikalstamų veikų ir asmenų, kurių atžvilgiu priimtas apkaltinamasis nuosprendis, gautų išvadų patikimumas būtų diskutuotinas. Pagrindinė priežastis – šiuo atveju būtų lyginami ne visai palyginami dydžiai: asmenys gali būti nuteisti už nusikalstamas veikas, padarytas ne tiriamuoju laikotarpiu; kita vertus, nusikalstamos veikos gali būti padarytos ne tiriamoje teritorijoje. Kitaip tariant, nesutampa analizuojamų dydžių, tarp kurių ieškoma koreliacijos, laiko ir erdvės dimensijos. Šiuo būdu apskaičiuotos koreliacijos ir prielaidos dėl ryšio tarp nusikalstamumo rodiklių ir nusikaltėlių ypatybių būtų nekorektiškos. Atsižvelgiant į tai, diskutuotinas ir išplėstinės nusikalstamumo sąvokos turinys, nes tokia samprata trukdytų visapusiškai tirti šį sudėtingą reiškinį: nusikalstamumo analizei pasirinkti vienodi (išplėstinės nusikalstamumo sampratos atveju) teritorijos ir laiko parametrai, taikytini nagrinėjant ir įprastines nusikalstamumo charakteristikas, ir nusikaltėlių asmenybės charakteristikas, neleistų daryti pagrįstų išvadų apie jų tarpusavio santykį ir spręsti apie vieno reiškinio pokyčius stebint pokyčius kituose. Ši problema nekyla remiantis neišplėstine nusikalstamumo samprata, nes nelieka laiko ir erdvės parametrų identiškumo reikalavimo, t. y. įmanoma taip parinkti šiuos parametrus, kad būtų galima tirti koreliacijas tarp tam tikroje teritorijoje per tam tikrą laiką registruotų nusikalstamų veikų ir šių veikų padariusių asmenų, kurių atžvilgiu priimtas apkaltinamasis nuosprendis.

Be kiekybinio, turi būti ir kokybinis vertinimas, susijęs su nusikalstamumo kaip reiškinio socialine kilme ir esme. Kaip negalima pažinti visuomenės ir jos dėsningumą tiriant atskirus individus arba net jų visumą, taip negalima pažinti nusikalstamumo ir jo dėsningumą tiriant tik konkrečias nusikalstamas veikas arba jų sumą. Tiesa ta, kad nusikalstamumas egzistuoja ir išryškėja per nusikalstamų veikų visumą, tačiau jis nėra šių veikų mechaninė suma, nes jų kiekybė pereina į naują savybę – kokybę. Teisiniai nusikalstamų veikų (nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų) požymiai neatskleidžia visų jų socialinių savybių. Baudžiamoji teisė pateikia nusikalstamos veiklos sampratą, jungia visus jos teisinius požymius, kurie kriminologijai yra svarbūs. Kriminologija analizuoja nusikalstamų veikų socialinį turinį. Nusikalstama veika, kaip socialinis faktas, ir nusikalstamumas, kaip socialinis-teisinis reiškinys, yra ne tik tarpusavyje susiję, bet ir skiriasi vienas nuo kito. Nusikalstamos veikos padaromos nepriklausomai vienos nuo kitų, o nusikalstamumas yra neišvengiamas, nuolat kintantis, pasikartojantis socialinis-teisinis reiškinys, pasižymintis vientisumu ir sudėtingumu.

Nusikalstama veika yra individuali, nepakartojama, neatskiriama nuo konkretaus asmens, nusikalstamos veikos subjekto. Nusikalstama veika yra suasmeninta. Jos subjektas – nusikalstamą veiką padarę konkretūs asmenys su juos supančia socialine aplinka, į kurią įeina ir įvairios kriminogeninės situacijos, skatinančios daryti nusikalstamą veiką. Nusikalstamumo subjektas yra visuomenė kaip socialinis organizmas. Jis, kaip ir bet kuris kitas socialinis reiškinys, yra nesuasmenintas ir paklūsta socialiniams dėsningumams.

Nusikalstamumas nuo nusikalstamos veikos skiriasi ir funkcionavimo lygiu. Nusikalstamumas funkcionuoja makrosocialiniu lygiu, o nusikalstama veika – asmeniniu (individualiu), mikrogrupiniu ir mikrosocialiniu lygiais. Nusikalstamumas yra dėsningas neišvengiamas reiškinys, nulemtas socialinių sąlygų ypatumų, o atskiras nusikalstamas veikas (nusikaltimus ir baudžiamuosius nusižengimus) nulemia tam tikros aplinkybės. Šios veikos yra atsitiktinio pobūdžio. Nusikalstamumas visuomenėje yra dėsningai egzistuojanti objektyvi tikrovė, kurios negalima išvengti.

Nusikalstamumas ir nusikalstama veika panašūs tik tuo, kad kelia pavojų visuomenės ir jos narių interesams. Kiekvienas iš jų skirtingai pavojingas. Nusikalstamumas stabdo sėkmingą visuomenės raidą, todėl yra socialiai regresyvus reiškinys. Nusikalstamos veikos negalima vertinti kaip visuomenės raidą stabdančio reiškinio, nes jos lygis nėra makrosocialinis. Skirtingą nusikalstamumo ir nusikalstamos veikos pavojingumą rodo ir skirtingi jų padariniai, padaryta žala.

Taigi nusikalstamumas ir nusikalstama veika (nusikaltimas ir baudžiamasis nusižengimas) funkcionuoja skirtingais lygiais, veikia pagal savus, specifinius dėsnius. Skiriasi ir jų valstybei ir visuomenei keliamas pavojus.

Trečiosios grupės kriminologai nusikalstamumą supranta kaip nusikalstamas veikas integruojančią sistemą. Jų nuomone, nusikalstamumas yra apibendrinanti samprata, kuri atspindi vienarūšių objektų vientisos sistemos požymius. Kriminologė N. F. Kuznecova pabrėžia, kad nusikalstamumas yra nusikaltimų sistema, turinti sistemai būdingas savybes [11 p. 65]. Tokios pačios nuomonės yra kriminologė A. I. Dolgova ir kiti autoriai [12, p. 85]. Daugelis kriminologų bandė pagrįsti nusikalstamumą kaip specifinį sisteminį struktūrinį darinį remdamiesi nusikalstamumo ir jo priešasčių tarpusavio ryšiu, priklausomybe [13, p. 55], nusikaltimų ir juos padariusių asmenų tarpusavio ryšiais [14, p. 14], įvairių nusikalstamumo elementų tarpusavio ryšiais [15, p. 62].

Pritariame trečiosios grupės kriminologų nuomonei, kad nusikalstamumas yra socialinis teisinis reiškiny, turintis sistemai būdingų savybių. Sistema suprantama kaip tarpusavyje susijusių elementų, sudarančių vientisą darinį, visuma, kuri turi naują integratyvią kokybę, nebūdingą atskiriems elementams. Yra dviejų rūšių sistemos. Vienos sistemos atskiros nuo aplinkos ir jų specialiai pagrįsti nereikia, kitos reikalauja modeliavimo, išskiriant atskirų jų elementų ryšius. Nusikalstamumą, kaip socialinį teisinį reiškinį, reikia modeliuoti. Siekiant pagrįsti, nusikalstamumo sisteminį pobūdį būtina pripažinti specifine visuomenės dalimi (posisteme), rasti nusikalstamumo vientisumui pagrįsti bendrą kokybės kriterijų ir išskirti tarpusavyje susijusius ir vieni kitus veikiančius nusikalstamumo elementus.

Nusikalstamumas egzistuoja visuomenėje ir yra jos, kaip sistemos, elementas. Jį suvokti galima tik kartu su visa sistema. Jis prasiskverbia į įvairias visuomenės gyvenimo sritis ir socialinius santykius. Nusikalstamumas susijęs su įvairiais visuomenėje vykstančiais procesais ir reiškiniais, kurie daro jam įtaką ir yra išoriniai objektyvūs nusikalstamumo determinantai, kita vertus, pats nusikalstamumas daro įtaką šiems determinantams. Jis sugeba prisitaikyti prie socialinės aplinkos pokyčių ir net socialinę aplinką pritaikyti savo raidai. Nusikalstamumas, kaip sistema, yra sąlyginai savarankiškas savo determinantų atžvilgiu, turi savo specifinių savybių ir raidos dėsningumą. Reikia pabrėžti, kad nusikalstamumas nekinta sinchroniškai su visuomenėje vykstančiais pokyčiais, automatiškai nekartoja jų. Nauji nusikalstamumo požymiai visada yra jo sąveikos su visuomene rezultatas ir visuomenės poveikio per specifinius nusikalstamumo požymius rezultatas. Vadinasi, nusikalstamumas, įvairios jo rūšys (elementai) yra vieni su kitais susiję jau vien per visuomenę kaip bendrą nusikalstamumo determinantą.

Nusikalstamumas yra dalis ir tokios didelės sistemos kaip teisės pažeidimai. Jų vienoda socialinė prigimtis nulemia įvairių teisės pažeidimų (administracinių, darbo, finansinių, civilinių deliktų ir kitų) priklausomybę ir jungimą į vieną negatyvų socialinį procesą. Skirtingi teisės pažeidimai pasižymi savo specifika. Nusikalstamos veikos yra baudžiamosios teisės pažeidimai, kurie visuomenei pavojingiausi.

Nusikalstamumą, kaip vientisą sistemą, apibūdina ir jo struktūra, jos elementų tarpusavio ryšys. Kriminologai neturi vienos nuomonės dėl nusikalstamumo elementų: vieni elementais laiko atskiras nusikalstamas veikas, kiti – nusikalstamumo rūšis (tipus) ir objektyvius jų tarpusavio ryšius. Jeigu, kaip minėjome, nusikalstamumo elementais laikomos nusikalstamos veikos, tai nusikalstamumas – suminė sistema – irgi įgis šių veikų savybes. Jeigu nusikalstamumo elementai yra jo rūšys (tipai), jis, mūsų nuomone, yra vientisa sistema. Atskiroms nusikalstamumo rūšims (tipams) išskirti gali būti taikomi įvairūs kriterijai: tam tikro socialinės aplinkos tipo ir asmenybės tipų sąveika (pastovus ir situacinis nusikalstamumas); įvairūs socialiniai santykiai su jiems būdingais prieštaravimais (politinis, ekonominis, ekologinis nusikalstamumas ir nusikalstamumas kultūros, buities ir vartojimo, socialinių santykių srityse ir kt.), kiti kriterijai. Priimtinausias kriterijus nusikalstamumo rūšims išskirti yra socialinių santykių tipas: kultūros, buities ir vartojimo socialiniai santykiai (nusikalstamumas išryškėja kėsiantis į gyvybę, sveikatą, asmenybės garbę, į jos nuosavybę, egzistavimo sąlygas, įskaitant ir ekologines, kultūrinės ir t. t.); ekonominiai ir socialiniai santykiai (kėsintis į civilinės apyvartos sutartinius pagrindus, į įvairių kolektyvinių teisės subjektų ryšius), pilietinės visuomenės santykius, apimančius politikos sritį, saugumą, valdymo tvarką, rinkimų sistemą ir t. t.

Kriminologijos literatūroje suformuluotuose nusikalstamumo apibrėžimuose autoriai išskiria esminius, jų nuomone, nusikalstamumo kaip socialinio reiškinio kokybinius požymius: socialinį pavojingumą, istorinį kintamumą, santykinį savarankiškumą ir masiškumą, socialinį ir teisinį pobūdį, nusikalstamų veikų visumą (statistinę) ir kitus. Įvertinus šiuos požymius pažymėtina, kad tokie požymiai kaip istorinis kintamumas, socialinis pavojingumas, masiškumas būdingi daugumai socialinių reiškinų. Manytume, kad itin svarbus nusikalstamumo kokybinius požymis yra jo savikūra, sąlyginis savarankiškumas. Kaip save kuriantis reiškinys nusikalstamumas sugeba plėtotis. Žinoma, kad padarinys yra atskiras priežasties atžvilgiu. Jis gali daryti įtaką priežastingumo procesui, todėl nusikalstamumas kildintinas iš socialinių sąlygų, virsta atskiru reiškiniu, kuris aktyviai daro įtaką šioms sąlygoms.

Sugebėdamas save apibrėžti, prisitaikydamas pakitusiomis sąlygomis, nusikalstamumas daro neigiamą įtaką visuomenei tiesiogiai įtraukdamas į nusikalstamą veiklą dalį visuomenės, ypač jaunimą, skleidamas kriminalinę subkultūrą, psichologiją. Supriešindamas save visuomenės interesams, nusikalstamumas sukuria ir savitą apsaugos sistemą.

Taigi nusikalstamumas yra valstybei ir visuomenei pavojingas istoriškai kintantis save kuriantis sąlyginai savarankiškas socialinis teisinis reiškinys, nulemtas visuomenėje vykstančių socialinių procesų ir reiškinių, reikalaujantis nuolatinės valstybės ir visuomenės kontrolės.

Išvados

Nusikalstamumas yra valstybei ir visuomenei pavojingas istoriškai kintantis save kuriantis sąlyginai savarankiškas socialinis teisinis reiškinys, nulemtas visuomenėje vykstančių socialinių procesų ir reiškinių, reikalaujantis nuolatinės kontrolės.

Būdamas vientisa sistema nusikalstamumas egzistuoja visuomenėje, ir yra jos, kaip sistemos, dalis. Jį suvokti galima tik kartu su visa visuomene joje vykstančiais procesais ir reiškiniais. Nusikalstamumas yra dalis ir tokios didelės sistemos kaip teisės pažeidimai. Jį, kaip vientisą sistemą, apibūdina jo struktūra ir jos elementų tarpusavio ryšys. Tokie elementai yra tarpusavyje susijusios nusikalstamumo rūšys (tipai), kurias galima išskirti remiantis socialinių santykių tipu.

LITERATŪRA

1. **Спиридонов Л. И.** Социология преступности. – Москва, 1978.
2. **Кузнецова Н. Ф.** Преступление и преступность. – Москва, 1969.
3. **Уэда К.** Преступность и криминология в современной Японии. – Москва, 1989.
4. **Schneider H. J.** Einführung in die Kriminologie. – Berlin, New York, 1993; The Oxford Handbook on Criminology. – Oxford, 1995; **Brown S.** Criminology. Explaining Crime and its' Context. – New York, 1991.
5. **Бухгольц Э., Лекшас Д., Хартман Р.** Социалистическая криминология. – Москва, 1975.
6. **Kaiser G.** Kriminologie. – Haidelberg, 1993.
7. **Бафия Е.** Проблемы криминологии. Дialeктика криминогенной ситуации. – Москва, 1983.
8. **Криминология.** Словарь-справочник. – Москва, 1998.
9. **Криминология.** Учебник/Под ред. Бурлакова В. Н., Кропачева Н. М. – Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет, Питер, 2002.
10. **Криминология.** Учебник/Под ред. Кудрявцева В. Н., Эминова В. Е., 2-е изд., перераб. и доп. – Москва, 1999; **Криминология** / Под ред. Коробейникова Б. В., Кузнецовой Н. Ф., Миньковского Т. М. – Москва, 1988.
11. **Kriminologija**/Ats. red. Bluvšteinas J. – Vilnius, 1994; **Криминология**/Под ред. Кузнецовой Н. Ф., Миньковского Т. М. – Москва, 1994; **Четвериков В. С.** Криминология. – Москва, 1997.
12. **Криминология.** Учебник для вузов/Под общ. ред. Долговой А. И., 2-е изд., перераб. и доп. – Москва, 2001; **Прокументов Л. М., Шеслер А. В.** Криминология. Общая часть. – Красноярск, 1997.
13. **Кудрявцев В. Н.** Причины правонарушений. – Москва, 1976.
14. **Стручков Н. А.** Преступность как социальное явление. – Ленинград, 1979.
15. **Аванесов Г. А.** Криминология и социальная профилактика. – Москва, 1980.

The Problem of Notion of Modern Criminality

*Prof. Habil. Dr. Jūratė Galinaitytė
Dr. Tomas Rudzkis
Mykolas Romeris University*

Keywords: *criminality, theories of criminology, modelling of criminality.*

SUMMARY

There is no country that would be able to avoid crime. In Lithuania the crime rate rises, its' structure and quality changes. The fact is that the criminality is unknown, structurally complicated socially-judicial problem. The notion of criminality and its' indications are only being discussed. It is too complicate to give one single notion of criminality that could be acceptable to everyone.

The authors of the paper had a look into the notion of criminality and all its' indications. It is closely related to the newly accepted criminal code, which revealed criminal maintenance and brought in newer crime notions. These innovations made people change the outlook onto the crime and the process of formation of criminality. For this purpose mathematical formulas were used.

